

Van-e ÉS-szerűség?

– JEGYZETEK A PUBLICISZTIKA HANGVÉTELÉRŐL –

Március 15-ét most nem nemzeti ünnepünk miatt hozom szóba. Hanem azért, mert idén és éppen március közepén volt harminc esztendeje, hogy *Böloni György* megalapította az *Élet és Irodalom* című hetilapot. Ebből az alkalomból átolvastam a harminc évfolyamot, könyvet írtam az ÉS-vitákról. Nincs abban tehát semmi meglepő, hogy végig kellett gondolnom: milyen és mitől olyan az ÉS-beli publicisztikák, vitacikkek hangneme? Mivel magyarítható, hogy a jellegzetes hangvétel szomorúsággal-felháborodással tölti el az éppen támadottat és valljuk be, (kár)örömmel a támadott ellenfeleit?

Egy differentia specifica

Az igazán hatásos közírások tónusa csipkelődő, olykor személyeskedő; három évtized alatt megszokhatták az olvasók. *Sándor Kálmán* vitriolos hangvételű pamfletjei 1957/58-tól, az úgynevezett *Kénsavas füstölgések* legálább annyira példák erre, mint *Eörsi István*: *Ezt olvastam-folyóiratszempléi* a hatvanas évekből (ez utóbbiak számos fellengzősen fogalmazó társadalomtudóst kergettek a kétségbeesésbe). De említhetném a hetvenes évek második feléből *Bertha Bulcsu* híres *Kesudió-cikkét* vagy *Mezei András* találmányi esettanulmányait is. Olyannyira átörökölt ez a hangvétel, hogy manapság a fiatalabb évjáratú közírók – *Szántó Péter*, *Megyesi Gusztáv*, *Horváth Péter*, *Vámos Miklós* – akaratlanul is az elődök nyomdokain haladnak. Már ami a valóság megközelítését illeti, persze. Az említettek ugyanis annyira más szemléletű, típusú, stílusú szerzők, hogy írásaikban közös jegy aligha található. Mégis, újragondolva a megjelenés körülményeit, azt hiszem, föllelhető egy differentia specifica: az alapító szerkesztők vállalták és mi, mostani szerkesztők szintén hajlamosak vagyunk vállalni a nézetek nyilvánosság előtti szembesítését. Különösen akkor, ha a bármily élesen megfogalmazott érvek-metaforák nem sértik az alkotmányt. (Az íratlan illemszabályokat esetleg

sérthetik, bár ez korántsem kötelező követelmény.) Gondolom, abban mindenki egyetért, hogy az efféle viták funkciója a demokratikus véleménycsere. Csakhogy aminek funkciója van, annak diszfunkciója is létezik. Sajnos. Márpedig az eszmecezerék mellékértalma a vitriolos hang, a *krakélerkedés* (a kifejezést egy 1976-os vita ürügyén *Rényi Péter*, a Népszabadság főszerkesztő-helyettese használta, megbocsátóan).

A Népszabadság másik vezető munkatársa, a tudományos szakíró *Pető Gábor Pál*, egyébként nem egyszer ÉS-beli disputák kárvallottja, 1986-os levelében így ír ugyanerről a jelenségről: „A tónusról szólva egyesek már »intellektuális vérengzésekről« beszélnék (*Rózsa Péter*, *Élet és Irodalom*, 1986. május 30.). Annak ellenére, hogy nem vagyok mindig híve a kemény szókimondásnak, úgy vélem, hogy mivel a szenvedélyes meggyőződés – sokak szerint tartalmától szinte függetlenül, szerintem azonban *nem* függetlenül – tiszteletre méltó, a »tónus« miatti sopánkodás helytelen és félrevezető. A lényegről a felszínre, a tartalomról a formára helyezi át a hangsúlyt, tereli el a figyelmet. Emellett még két érvet tudok felhozni a heves tónus védelmében. Az első az, hogy a szenvedélyes, éles hang mind a világirodalomban, mind a magyar irodalomban régi publicisztikai hagyomány. Csak emlékeztetőül: Swift, Voltaire, Bjelinszkij – Gogolhoz intézett levele –, Heine, Marx – *Vogt úr* –, Engels – *Anti-Dühring*. A magyar irodalomból: Pázmány, az ortológus-neológus vita résztvevői; a huszadik századból: Ady Endre – szinte az egész publicisztikája, de példának okáért *Exkommunikáljuk Bartha Miklóst* és *Válasz Tóth Bélának* című cikkei –, Gábor Andor – például a *Pesti sírások* és a *Bécsi levelek* című kötetei –, Szabó Dezső pamfletjei – a *Ludas Mátyás-füzetek* –, Hatvány Lajos – például a *Schöpfli- eset* –, Nagy Lajos híres »sajtószempléi«, azután Hollós Korvin Lajos – éppen az *Élet és Irodalom* egyik régebbi évfolyamában az ál-Nemecsek emlékeztető ügyében. Még a finom Babits is

megnyomta olykor a tollat – gondoljunk Németh László elleni Pajzs-szal és dárdával című cikkére –, a sort nagyon hosszan lehetne folytatni. Az éles hang tehát nem újdonság, hanem hagyomány és szokás. Akár tetszik, akár nem, a lényeg az, hogy *mit* mondanak el ebben a tónusban. Mert gorombán is lehet helyes nézeteket képviselni, és előkelő, visszatartott hangnemben is lehet téves, sőt káros nézeteket terjeszteni. A másik érv, amit ennek a tónusnak a védelmében fel tudok hozni: mindez »szó, szó« – vagyis nem követi semmiféle adminisztratív intézkedés, megtorlás, mint egy bizonyos időszakban (ám akkor sem minden cikket és mindenki cikkét követte). Ha így van, akkor ugyan miért ne fejezhetné ki *sarkítottan* bárki is a nézetét? De – ezt aláhúzom – éles, ám nem nyegle hangnemről beszélek, és nézetekről, nem pedig mellébeszélésről. Egy szó, mint száz: hagyjuk abba a sápióztatást és a nyugtatgatást, *a szavak helyett a gondolatokra figyeljünk*. Már, persze, ahol van ilyesmi. Ott viszont a tónus tizedrangú – az igazság vagy a tévedés kérdése az, ami elsőrangú.”

Sértő, szinte elviselhetetlen

Az okfejtés meggyőző, már csak azért is, mert szerzője a Bölöni György alapította újság ürügyén Bölöni eszményképére és barátjára, Ady Endrére hivatkozik. Az más kérdés, hogy amit szerkesztőként tudomásul veszek és alkalomadtán szorgalmazok, azt szerzőként nem művelem. Ahhoz a látásmódhoz vonzódok, amely finomabb, áttételesebb, talán ÉS-szerűbb is és hasonlóképpen irritáló. Az *iróniáról* van szó. Az ironikus látásmóddal magyarázható, hogy sokan – köztük nagyra becsült személyiségek is – *e/eve* fenntartással fogadják a jellegzetes Élet és Irodalom-cikkeket. Gyakorta nem tudnak mit kezdeni a valóságtól el-elrugaskodó, képzeletgazdag, megemelt, „lebegtetett” irállal, azzal az értelmiségi közlésmóddal, amely több, mint tónus.

Érdemes elidőzni ennél a témánál, megtudhatunk egyet s mást az irodalmi újság történetéről is. Az irónia a bizonytalanság műfaja. A társadalom elbizonytalanodik – vagy „csak” bizonytalan helyzet alakul ki, s ezt egyik-másik réteg érzékenyebben fogadja –, ilyenkor rögvest előtérbe kerül a gyakorlatot megkérdőjelező, fonákjáról láttató irónia. S mert közhelyszámba megy, hogy az értelmiség maga is olyan társadalmi réteg, amelynek tagjai

osztályokhoz csatlakoznak, ideológiát termelnek és terjesztenek, talán nem egészen indokolatlan, hogy egy értelmiségi réteglap előszeretettel közli az értelmiségi műfaj megnyilvánulásait.

Palettáján például különleges színt képvisel a tévékritika. A tévéműsor tömegélmény, a néző-olvasó szívesen hasonlítja össze a saját benyomását egy kritikusegyniség véleményével. Milyen érdekes, már-már törvényszerűséget sejtető, hogy az ÉS leghatásosabb tévékritikusai az iróniát művelik. *Hámos György* a szelidet, *Váncsa István* a kihegyezett, *Feleki László* a nagyapósát, *Széky János* a filozofikusát, Szántó Péter a szatírába hajlót, a most szolgálatban lévők közül pedig *Faragó Vilmos* az álnaiv-rácsodálkozót és *Megyesi Gusztáv* a naiv-rácsodálkozót. Aki nem ironikusan értelmezi a televíziót, azt kevesebben támadják ugyan, de csakhamar kihullik az olvasók emlékezetéből. A személyiségű tévéjegyzetek már a megjelenés pillanatában polarizálják az érdeklődőket, mert többről is, másról is szólnak, mint az elmékedés ürügyül szolgáló műsor: modellizálnak, általánosító érvényűek, az egész társadalomra vonatkoznak. Aki érti a duplafenekű megállapításokat, az élvezi a tehetség szikrázását, aki nem, az dühös.

A hatás tehát nyilvánvaló. Mégsem állítom, hogy egyszerűen iskolázottsági, műveltségi szempont volna az ironikus szemléletmód befogadása. Ha ezt állítanám, nem tudnám magyarázni sokoldalúan művelt alkotók, olykor csakugyan nagy egyéniségek dühét. Kell lenni valaminek ebben a színe-fonákja, kifordítom-befordítom látásmódban, ami sértő, szinte már elviselhetetlen. *Juhász Ferenc* például, aki nélkül ma nem képzelhető el ÉS-szám, sokáig idegenkedett a laptól. Feltűnően keveset publikált benne, sőt ellenérzéseit éppen hús esztendeje szabatosan is definiálta. Az 1967-ből való értékelés egyik részlete: *„Túlságosan önmagába zárt, s ha szabad azt mondanom, túlságosan ironikus... a lap. Lenne inkább szellemiségtérkép, mint ironikus kérdőjelek sokasága.*

Az „idegen és leváló oltás”

Vagy egy másik példa. 1966 márciusában a Kortárs című folyóirat *Németh László* levelét közli; huszadik századi szellemiségünk egyik legjelentősebb alakja azt írja Gigliola Spadoni olasz egyetemistának, hogy a magyar a létve-

szély irodalma, sorsirodalom, „komoly” irodalom; nem járta át az irónia, tehát egészséges. Az irónia viszont – teszi hozzá – „idegen s leváló oltás rajta”. (Erre válaszol Faragó Vilmos az Élet és Irodalom 1966/10. számában – a fejére ezzel is gyűjti a parazsat. Majdnem szó szerint, Szür-Szabó Józsefnek ugyanis megjelenik egy korabeli karikatúrája: a Németh Lászlóval vitatkozó közíró jól felismerhető, egy fenyegető kéz szódásüveget emel föléje, egy másik pedig markolja a lábát.) Más alkotók lesújtó véleményét is idézhetném az ironikus ÉS-stílusról, csak hogy féld, ingerültségükre vagy csupán távolságtartásukra már nem magyarázat a humorérzék hiánya, amit Rényi Péter jegyez meg, idestova tíz eszten-deje, a Kesudió-vita nyomán: „Aki az írást olvassa, annak nem árt, ha van füle Bertha Bulcsu iróniájára.”

Berkes Erzsébet, a lap nyolcvanas évekbeli vezető irodalomkritikusa – maga sem idegenkedik az ironikus látásmódtól – segít az eligazodásban. Ezt írja *A lélek ügyfele* című eszmefuttatásában – 1986. július 26. –, egy nem túl jelentős regény ürügyén: „Ha valaki szatírárt ír, akkor bírálja a fennálló viszonyokat egy elképzelt jobb érdekében. Ha valaki üdvtant ír, akkor bírálja a viszonyokat egy öröktől létező jó nevében. A kettő között annyi a különbség, hogy a szatirikus egy emberi cselekvőképességben bíz, a próféta meg abban, hogy jól meg lesznek büntetve, akik nem hallgatnak rá.” A szatíra, szatirikus helyett ezúttal irónia, ironikus értendő. És így máris érthető, hogy miért oly feszült a kapcsolat az önmaguk üdvtanán és imázsán munkálkodó nagyjaink egyike-másika meg az Élet és Irodalom szerkesztősége között.

A kormányzati szerveket azonban aligha lehet üdvtan-gyártással gyanúsítani. Szerkesztői tapasztalataim mégis arról tanúskodnak, hogy mindig kevesebb bajunk volt az elvi illetékesekkel mint az elvek megvalósításában érdekeltekkel. (A kormány „szócsövével”, a Magyar Hírlappal többet csatáztunk – túlnyomórészt ironikus írások miatt –, mint a többi napilappal együttvéve.) A valóság ugyanis megteremtette az irónia előfeltételeit.

Hajdanában, a hatvanas években reformért lelkesedett a magyar értelmiség, a hetvenes-nyolcvanas években viszont már csalódásának-kiábrándulásának is hangot ad. Annak arányában, ahogy elbizonytalanodik, ahogy a reform eredményei mellett a diszfunkciókat is érzékeli. A helyzet illetően való alakulását mi,

szerkesztők nem igazán vettük észre, vagy legalábbis nem vontuk le a tanulságokat. Alkalmazzuk *Bata Imre*, a mostani főszerkesztő dialektikáját: „Nem minden időben van esély, hogy termékeny publicisztika legyen, de mindig vannak olyan írók, akik képesek a publicisztika művelésére.” Csakhogy ritkán mérjük fel, milyen következményekkel jár, ha helyzetbe hozzuk az írókat. Egyszerre több frontot nyitunk, olykor megesik, hogy nem két tűz, hanem sok tűz között találjuk magunkat, s már-már úgy könyveljük el, hogy ez a természetes állapot. Holott legfölbjebb az a természetes, hogy a közérzet-publicisztikák *hitelesen* tükrözik a magyar értelmiségi pillanatnyi érzésvilágát és gondolkodásmódját.

...ha közölni kezdjük a kisberthabulcsukat

Tételezzük fel, hogy hosszabb ideig ösztöndíjjal tartózkodom külföldön, s a kiküldött Élet és Irodalomból szeretnék tájékozódni az otthoni dolgokról. (Megtörtént esetet említek.) Azt ugyan nem tudom meg a lapból, hogy mi ment végbe Magyarországon, de azt igenis megtudhatom, hogy a magyar értelmiségi miként éreztek, hogyan gondolkoztak az elmúlt héten. Ilyen értelemben az ÉS – mint egyik olvasója megfogalmazta – csakugyan heti ujjlenyomata a hazai szellemi életnek. A legkarakterisztikusabb példánál maradván: Bertha Bulcsu jelenség-publicisztikái azért jellemzőek a lapra, mert pontosan érzékelhető belőlük a plebejus düh meg az intellektuális irónia. Az a két hatáselem, amely érvényre juttatja a szuverén egyéniséget és szemléletet. De ha kényelmességből vagy rosszul értelmezett engedékenységből közölni kezdjük a kisberthabulcsukat is, az egyre jobban tényező követőket és utánczókat, akkor elsatnyul az irónia és eluralkodik a düh. Marad a rossz közérzet, s a kaján olvasói értékítélet: „Az ÉS-nek az a funkciója, hogy visszaigazolja az olvasó rosszkedvét”. Ezt így fogalmaznám át: az ÉS-nek nem az a funkciója, hogy visszaigazolja az olvasók jókedvét. (A sajtóbeli munkamegosztás értelmében ez talán más lapok feladata.)

Bizony nem ártana visszaszorítani, ellensúlyozni a dühödt hangvételű írásokat. A hagyományok szellemében – ironikusan: szelfiden, kihegyezetten, filozofikusan, karikatúrisztikusan. Vállalva az érteletlenkedést, esetleg még a kiátkozást is. Vállalva, sőt hangsúlyo-

zottan fővállalva azt a szerepet, amelyet egy fiatal kolléga, a szegedi *Domonkos László* – egyébként az *Élet és Irodalom* publicista fölfedezettje – így körvonalaz: „az És mozgékony és nagy manőverezőképességű, rutinos és harcedzett katonákat tömörítő. Fegyverzete ügyes, célszerű, korszerű, hatékony. Ha ellencsapás éri, gyorsan, rendezetten visszavonul és igyekszik újjászerveződni. Mindig lehet vele számolni. Állandó tényező minden szellemi terepasztalon.” Nemrégiben, éppen Szegedről visszafelé jövet, egy kiskunfélegyházi író-olvasó találkozón azt kérdezte zene-

tanár-ismerősöm, hogy az állandó szellemi tényezőnek nevezhető képződmény milyen fölfedezésekkel gyarapította Magyarországot. Nem sokkal – válaszoltam –, csak azzal igyekszik ráébreszteni értelmiségi olvasókat: fontos a saját véleményük, még fontosabb figyelembe venni mások véleményét. Engem pedig arra tanított meg az *Élet és Irodalom* – a személyes vallomás talán megengedhető az eszmefuttatás végén –, hogy miként lehet igényesen élni és írni.

ZÖLDI LÁSZLÓ

Stekovics János felvételei

**BERLINER
HANDWERK**

Montag - Freitag 10 - 19 Uhr
Donnerstag 10 - 20 Uhr
Jeden Sonnabend 9 - 13 Uhr

Kooperationsverkaufsstelle
des Sozialistischen Handelsbetriebes
MÖBEL Berlin
und der Berliner Handwerkskammer

